

TIJORAT BANKLARI MOLIYAVIY RESURLARIDAN SAMARALI FOYDALANISH YO‘LLARI

*Buxoro Davlat universiteti;
“Iqtisodiyot” kafedrası o‘qituvchisi*

Tilavov Sherali

*Buxoro davlat universiteti
Iqtisodiyot va turizm fakulteti*

4-bosqich talabasi

O‘rinov Abbos

Annotatsiya. *Ushbu maqolada tijorat banklarining moliyaviy resurslaridan samarali foydalanish yo‘llari va ularning amaliy jihatlari ochib berilgan.*

Kalit so‘zlar: *bank resurslari, kredit resurslari, bank mablag‘lari, jalb qilingan mablag‘lar, depozitlar, banklararo kreditlar, muddatli depozitlar, bank balansi.*

Hozirgi kunda moliyaviy tizimning asosiy komponenti sifatida banklar omonatchilardan qarz oluvchilarga mablag‘larni samarali ajratadilar. Ular moliyaviy xizmatlar ko‘rsatadilar, bu esa jamg‘arma va qarz olish imkoniyatlari haqida ma‘lumot olish xarajatlarini kamaytiradi. Bu moliyaviy xizmatlar umumiy iqtisodiyotni yanada samaraliroq qilishga yordam beradi. Bu shunchaki akademik mashq emas; ko‘plab sobiq sharqiy blokirovka mamlakatlari moliyaviy bozorlarni yaratish va bozorga yo‘naltirilgan banklar va boshqa moliya institutlarini rivojlantirishni boshlaganda, bu savolga duch kela boshladilar. Banklar pul mablag‘larini qarz olish yo‘li bilan ishlaydi: odatda, depozitlarni qabul qilish yoki pul bozorlarida qarz olish orqali. Banklar jismoniy shaxslardan, korxonalaridan, moliya institutlaridan va hukumatlardan ortiqcha mablag‘lari (jamg‘armalari) bilan qarz oladi. Keyin ular bu omonatlar va qarz mablag‘laridan (bankning majburiyatlari) kredit berish yoki qimmatli qog‘ozlarni (bank aktivlari) sotib olish uchun foydalanadilar. Banklar bu kreditlarni tadbirkorlik sub‘ektlariga, boshqa moliya institutlariga, jismoniy shaxslarga va hukumatlarga (investitsiyalar yoki boshqa maqsadlar uchun mablag‘ kerak bo‘lganda) berishadi. Foiz stavkalari qarz oluvchilar, kreditorlar va banklar uchun narx signallarini beradi. Bank tizimi depozit olish, kredit berish va foiz stavkalari signallariga javob berish orqali mablag‘larni tejoychilardan qarz oluvchilarga samarali yo‘naltirishga yordam beradi. Banklar, shuningdek, kredit karta bo‘yicha 100 dollar miqdorda yoki milliard dollarlik korporativ birlashishni moliyalashtiruvchi yirik korporatsiyagacha bo‘lgan qarz oluvchilarning keng

doirasiga xizmat ko'rsatadi. Bu shuni ko'rsatadiki, banklarning mablag' manbalarining asosiy qismi depozitlar - cheklar, jamg'armalar, pul bozori depozit hisoblari va muddatli sertifikatlaridir. Ushbu mablag'lardan eng ko'p foydalaniladigan maqsad - bu ko'chmas mulk, tijorat va sanoat kreditlarini berish. Alohida banklarning aktiv va passiv tarkibi tarmoq ko'rsatkichlaridan farq qilishi mumkin, chunki ba'zi muassasalar ixtisoslashgan yoki cheklangan bank xizmatlarini ko'rsatadilar.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida Yaratilgan resurslar tijorat banklarning iqtisodiy faoliyati ni oqilona amalga oshirishda muhim ahamiyatga ega. Resurs bazasini shakllantirishda yangi mijozlarni jalb qilish resurs bazasining tarkibiy qismini tashkil etadi. Resurs – fransuzcha "Resurs", so'zidan olingan bo'lib, pul mablag'lari, imkoniyat, zahira, daromad manbai, xom-ashyo va boshqalar anglatadi. Iqtisodiy manbalarda "resurs" so'zi ko'pincha turli xil ma'nolarda uchraydi. Rossiyalik olim O.Lavrushinning fikriga ko'ra, tijorat banklarining resurslari yoki «banklarning resurslari» bankning ixtiyorida bo'lgan o'z va jalb qilingan resurslarining yig'indisi bo'lib, uning aktiv operatsiyalarini amalga oshirishda ishlatiladi. Masalan: tabiiy resurslar, moliyaviy resurslar, iqtisodiy resurslar, inson resurslari va boshqalar. Shunga asoslanib, iqtisodiy resurslarni iqtisodiy imkoniyatlarning asosiy elementlaridan biri sifatida qarash mumkin. U jamiyat rivojlanishining barcha bosqichlarida taqsimlanadi. Resurs iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishning aniq maqsadlariga erishish uchun ishlatiladi. Iqtisodiy resurslarning aksariyati - bu moliyaviy resurslar bo'lib, ularni pul va soliq resurslari tashkil etadi va iqtisodiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlash uchun xizmat qiladi. Moliyaviy resurslarning asosiy manbalari bo'lib vaqtinchalik bo'sh mablag'lar, soliqlar, jismoniy shaxslarning mablag'lari, chek omonatlarini berish bilan bog'liq mablag'lar va boshqalar hisoblanadi. Moliyaviy resurslarning ajralmas qismi bo'lgan bank resurslarini ko'rib chiqamiz. Dastlab banklarning majburiyatlari va ularning resurslari bir xil tushunchalar emasligiga e'tibor qaratish lozim. Bank passivlari bank resurslarining manbai hisoblanadi. Demak Bank resurslari bank balansining passiv qismida aks ettiriladi. Ularning o'lchami quyidagilarga bog'liq:

- o'z mablag'lari hisobidan amalga oshiriladigan bank faoliyati;
- Markaziy bankning pul-kredit siyosati va banklardan qarz mablag'lari va ularning tuzilishi;
- tijorat bankining Markaziy bankdagi majburiy zahira miqdori;
- boshqa passivlar;

Iqtisodiy manbalarda va bank mablag'larini shakllantirish bo'yicha tadqiqotlarda turli xil talqinlarini topishingiz mumkin. Jumladan "Bank resurslari", "kredit resurslari", "depozit resurslari", "Bank majburiyatlari" kabi tushunchalarni keltirish mumkin. Rus olimi Lavrushinning fikriga ko'ra, tijorat banklarining resurslari yoki "Bank resurslari" bu o'z va qarzga olingan resurslarning yig'indisi bo'lib, bankda aktiv operatsiyalarni o'tkazish uchun foydalaniladi. Bank resurslariga bo'lgan ehtiyoj banklarni shakllanishida va bank faoliyatini amalga oshirishda paydo bo'ladi. Banklarni tashkil etishning dastlabki bosqichlarida banklar o'z kapitaliga ega bo'lishi va kelgusidagi faoliyati uchun resurslarni jalb etishi zarur. Banklarning o'z mablag'lariga – bankning ustav kapitali va unga tenglashgan ablag'lar, jumladan, zaxira kapitali, maxsus fondlar, moddiy rag'batlantirish fondi boshqa har xil tashkil qilingan fondlar hamda taqsimlanmagan foydasi kiradi. Jalb qilingan mablag'lar – depozitlar, jamg'armalar, qarzga olingan mablag'lar kontokorrent hamda korrespondent hisob varaqlarida o'z ifodasini topadi. Tijorat banklari, boshqa xo'jalik yurituvchi subyektlar singari, ma'lum miqdordagi pul mablag'lari, ya'ni tijorat va xo'jalik faoliyatini qo'llab-quvvatlash uchun resurslari bo'lishi kerak. Bundan tashqari, faol operatsiyalar ko'lami resurslarning hajmi bilan bog'liq. Resurslarni jalb qilishning bunday holati banklar o'rtasida raqobatning paydo bo'lishiga olib keladi. Shunga asoslanib, bank resurslari tijorat banklari faoliyati uchun asos bo'lib xizmat qiladi hamda u bank uchun zaxira va foyda olish imkoniyatidir. Bankning asosiy vazifalaridan biri bu ko'proq darajada bo'sh pul jalb qilish va ularni boshqa maqbul aktivlarga joylashtirish orqali daromad olishga yo'naltirishdir. Bank resurslari banklarning passiv operatsiyalar yordamida yaratiladiv va qisman ikkita katta guruhga bo'lish orqali o'rganiladi. Bank balansining passivlari quyidagilardir: o'z mablag'lari va jalb qilingan mablag'lar. Bank resurslarining asosiy qismini bank mijozlarining mablag'lari tashkil etadi. Tijorat banklarining resurs bazasini resurs turlari bo'yicha quyidagi guruhlarga bo'lish mumkin: Bu o'z mablag'lari, jalb qilingan va bankning qarz mablag'lari. Passivlar va aktivlar bo'yicha majburiyatlarni boshqarish bankning muhim vazifalaridan hisoblanadi. Mablag'larni jalb qilish yoki ularni joylashtirish bilan bog'liq operatsiyalarning har ikkalasi ham banklar faoliyatida muhim ahamiyatga ega. Ularni samarali tashkil qilish banklar faoliyatida yuqori natijalarga erishish imkonini beradi. Bank resurslari uning passiv operatsiyalari orqali shakllanadi. Shu bois bank resurslarini shakllantirish, uning passiv hisob raqamlari yoki aktiv-passiv hisob raqamlaridagi pul mablag'larini ko'paytirish bilan bog'liq operatsiyalar banklarning passiv operatsiyalari deyiladi. Tijorat banklari moliyaviy resurslarini boshqarishda asosiy e'tibor bank balansini passividagi mablag'larning

manbalariga qaratiladi. Ushbu mablag'lar ikkita yirik guruhga – majburiyatlar va kapitalga bog'linadi.

Majburiyatlar – bank tomonidan jalb etilgan mablag'lar hisobidan, kapital esa bankning o'z mablag'lari hisobidan shakllanadi. Ushbu mablag'larning barqaror manbalar hisobidan shakllantirilishi tijorat banklarining samarali ishlashi va iqtisodiy jihatdan baquvvatligini ta'minlaydi. Bank resurslarining aylanish bosqichlari:

1. Pul mablag'lari.

2. Kredit ajratish.

3. Kredit va foiz to'lovi. Tijorat banklarining resurs bazasini tartibga solish markaziy bankning bevosita vazifasi emas, ammo pul -kredit siyosati doirasida Belarus Respublikasi Milliy banki pul -kredit siyosatining turli usullarini qo'llash orqali to'g'ridanto'g'ri yoki tijorat banklari resurslarining hajmiga bilvosita ta'sir qiladi. Umuman olganda, tartibga solish choralari zarur Milliy bank Belarusiya Respublikasi tijorat banklarining resurs bazasida butun bank tizimining xavfsizligi va likvidligini ta'minlash talablari bilan bog'liq. Tijorat banklari tomonidan passiv operatsiyalarni amalga oshirishdan maqsad:

- bank faoliyatini resurslar bilan ta'minlash;
- iqtisodiyotga yo'naltirilishi mumkin bo'lgan qo'shimcha mablag'lar manbalarini shakllantirish;
- jalb qilingan mablag'larga bank foizlarini to'lash yo'li bilan aholi va yuridik shaxslar daromadlarini oshirish;
- o'z kapitali hajmini oshirib borish;

bank operatsiyalarini riskdan himoya qilish uchun rezerv fondlarni tashkil qilish.

Bank passivlari orasida muhim o'rinni bankning o'z kapitali egallaydi. Banklar ham tashkil topishi jarayonida o'z mablag'lari- kapitalini shakllantiradi. Bank kapitali bank barqarorligini ta'minlashning muhim bazasi hisoblanadi. Bank uchun o'z mablag'lari moliyaviy resurslar manbai hisoblanadi. Bank va uning faoliyati barqarorligini ta'minlash omili bu bankning ustav kapitali bo'lib, shu bilan birga bank resurslarining tarkibi muhim hisoblanadi. Bu avval bank dastlabki xarajatlarni (faoliyatida (masalan, yerni olish, jihozlarni o'rnatish, ish haqini to'lash xodimlar va boshqalar) amalga oshirishda juda muhimdir. Keyingi bosqichlarda bankning o'z kapitali bank operatsiyalarini kengaytirishda muhim rol o'ynaydi. Bank kapitalining yana bir muhim xususiyatii - bu himoya kafolatlash hisoblanadi. Bank kutilmagan yo'qotishlar va qo'shimcha xarajatlarni o'z kapitali bilan qoplaydi. Bankning o'z mablag'lari bank kapitalini ham qamrab oladi. Bank kapitali - bu bank muassislari tomonidan qo'yilgan mablag'lar bo'lib, u kapital va zaxira fondlaridan shuningdek

taqsimlanmagan foydadan iborat. Lekin shuni ta'kidlash lozimki, bank kapitali - bank muassislarining yig'ilgan mablag'lari bo'lib, turli zahiralari va taqsimlanmagan foyda bank kapitalini kengayishini ta'minlaydi. 2017-yilning 1- oktyabridan boshlab tijorat banklari ustav kapitalining eng kam miqdori 100,0 mlrd. so'mni tashkil etishi lozim. Faoliyat ko'rsatayotgan tijorat banklari 2019 -yilning 1- yanvariga qadar ustav kapitalini ushbu miqdorga yetkazishlari lozim. Bankning o'z resurslari bank kapitali va unga tenglashtirilgan moddalarni ifodalaydi. Rol va kattalik ustav kapitali tijorat banklarining o'ziga xos xususiyati borki, u boshqa faoliyat bilan shug'ullanuvchi korxonalar va tashkilotlardan farq qiladi, chunki banklar o'z mablag'lari hisobidan mablag'larga bo'lgan umumiy ehtiyojning 10 foizdan kamrog'ini qoplaydi. Odatda davlat banklari uchun o'z mablag'lari va qarz mablag'lari o'rtasidagi nisbatning minimal chegarasini belgilaydi. Bankning o'z resurslari zarur shart moliya bozorida uning barqarorligi.

Bank tuzishning dastlabki bosqichida o'z mablag'lari ustuvor xarajatlarni qoplaydi, ularsiz bank o'z faoliyatini boshlay olmaydi. Kelgusida banklar o'z resurslari hisobiga o'zlari kamaytirishi kerak bo'lgan zaxiralarni yaratadilar kredit xavfi o'z resurslari uzoq muddatli aktivlarga investitsiyalarning asosiy manbai hisoblanadi. O'z mablag'lari ulushi bank umumiy majburiyatlarining 12% dan 20% gacha. Resurslar va tijorat banklarini boshqarishga alohida e'tibor qaratish kerak, bu mablag' to'plash bilan bog'liq faoliyat, bu mablag' manbalarining hajmi va tegishli tuzilishini joylashtirish bilan bevosita bog'liqligini aniqlash. Banklar o'z va qarz mablag'larini ishlatganda eng muhim vazifa bir vaqtning o'zida bank aktivlarining maksimal rentabelligini va likvidlikning maqbul darajasini ta'minlashdir.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Daromadning asosiy hajmi banklarga kredit investitsiyalari, qimmatli qog'ozlarga investitsiyalar va investitsiyalar hisobidan taqdim etiladi; Bankning umumiy likvidligi resurslarni yuqori likvidli aktivlarga joylashtirish orqali ta'minlanadi: markaziy bank va boshqa tijorat banklaridagi korrespondentlik hisobvaraqlarida. Resurslarning ma'lum bir qismi banklar tomonidan asosiy vositalar va nomoddiy aktivlarni sotib olishga sarflanadi. Bunday aktivlar likvid emas va daromad keltirmaydi, deb tavsiflanadi, lekin ular boshqa tadbirkorlik sub'ektlari kabi bankning normal ishlashini ta'minlash uchun zarurdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Tadbirkorlik sub'ektlarini davlat ro'yxatidan o'tkazish va hisobga qo'yish tizimini takomillashtirish to'g'risida»gi qarori.
2. Abdullaeva Sh. Z. Bank risklari va kreditlash. –T.: Moliya, 2023.
3. Abdullaev G'., Karimov F. Kichik biznes va tadbirkorlik asoslari. 100 savoljavob. (1-qism). – T.: Mehnat, 2020.
4. Bocharov V. V., Popova R. G. Finansovo-kreditniy mexanizm regulirovaniya
5. investitsionnoy deyatelnosti predpriyatiy. Ucheb. pos. – SPb.: UEF, 1993.
6. Bozor iqtisodiyoti nazariyasi va amaliyoti, -T.: O'qituvchi, 2022.
7. Vahobov A. V., Ibrohimov A. T. Moliyaviy tahlil: Darslik. – T.: Sharq, 2019.
8. Niyozova, I. (2021). Mechanism of Implementation of Mandatory Health Insurance in Uzbekistan under Conditions of Increasing Integration Processes. Центр Научных Публикаций (Buxdu. Uz), 7(7).
9. Odinayeva, N. F., Bakayeva, M. A., & Giyazov, B. B. (2022). Intellectuals with Higher Education in the Economy and Ways to Increase their Competitiveness. Miasto Przyszłości, 84-86.
10. Niyozova, I. (2021). The Transition to the Green Economy and the Importance of Strategy. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 8(8).
11. Niyozovna, N. I. (2023). Ways to Increase the Competitiveness of Enterprises through Digital Marketing Strategies. European journal of business startups and open society, 3(12), 154-157.
12. Таирова, М. М., & Рахматуллаева, Ф. М. (2015). Условия формирования инновационной экономики. Наука 21 века: вопросы, гипотезы, ответы, (1), 115-118.
13. Таирова, М. М., & Гиязова, Н. Б. (2016). Поддержка предпринимательской деятельности в Узбекистане. International scientific review, (2 (12)), 105-107.
14. Таирова, М. М., & Кодирова, Н. Р. К. (2020). Инновация-концептуальная основа модернизации. Наука и образование сегодня, (2 (49)), 35-36.
15. Таирова, М. М., Абдуллаев, А. Ж., & Гиязова, Н. Б. (2016). Особенности маркетинга в агропромышленном комплексе. In Современное экологическое состояние природной среды и научно-практические аспекты рационального природопользования (pp. 3871-3873).
16. Таирова, М. М., & Гиязова, Н. Б. (2016). Роль маркетинга в сфере агропромышленного комплекса Узбекистана. In Современные тенденции развития аграрного комплекса (pp. 1616-1620).

17.Niyozova, I. (2021). Mechanism of Implementation of Mandatory Health Insurance in Uzbekistan under Conditions of Increasing Integration Processes. Центр Научных Публикаций (Buxdu. Uz), 7(7).

18.Odinayeva, N. F., Bakayeva, M. A., & Giyazov, B. B. (2022). Intellectuals with Higher Education in the Economy and Ways to Increase their Competitiveness. Miasto Przyszłości, 84-86.

19.Kayimova, Z. A. (2023). Importance And Development Of Internet Marketing For Enterprises In The B2b Market. Studies In Economics And Education In The Modern World, 2(10).20.Qayimova, Z. (2023). Инновации как фактор повышения эфф

ективности предприятий в условиях цифровизации экономики. Центр научных публикаций (buxdu. uz), 32(32).

21.Qayimova, Z. (2023). Theoretical Aspects of the Development of the Socio-Economic Infrastructure of the Country. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 27(27).

